

יהודים ולא יהודים בצרפת בימי מלחמת העולם השנייה:

מבט על חיי היומיום

רנה פוזנסקי

שני מונחים משמשים, בדרך כלל, כמוקדי התייחסות לניתוח יחסם של הצרפתים ליהודים בימי מלחמת העולם השנייה: אנטישמיות והצלה. מונחים אלו מתייחסים לתופעות נבדלות. הקשרו ההיסטורי של המונח הראשון ה- *longue durée* קרי, התפתחות האנטישמיות הצרפתית, והוא מושתת במידה רבה על הממד האידיאולוגי. המונח השני מתייחס אך ורק לתקופת הכיבוש. כאן הדגש הוא על הפרקסיס.

כיום, משהתבררה והובנה אחת ולתמיד האנטישמיות האוטונומית של צרפת של וישי, מוסיפים עדיין מחקרים העוסקים בדעת הקהל להגיע למסקנות מנוגדות. חלקם מתאר את הצרפתים כאנטישמים, כפתוחים לקבלת האידיאולוגיה השלטת, כמשתפי פעולה ביישום צעדי הגירוש והנישול השונים. בשלב מאוחר יותר של המחקר הם מתוארים, במקרה הטוב, כאדישים, ובמקרה הרע, כשבעי רצון נוכח גירוש היהודים מצרפת. בעיני חוקרים אחרים, לעומת זאת, מבצעי ההצלה שהתאפשרו הודות ליחסו של העם הצרפתי ליהודים בניגוד ליחסה של המדינה יש בהם כדי להסביר כיצד הצליחו כשלושה רבעים מן האוכלוסייה היהודית בצרפת לחמוק מן הגורל שייעדו להם הגרמנים. שתי השקפות אלו מתאפיינות במוקדים כרונולוגיים שונים: התזה בדבר החברה האנטישמית סובבת בעיקר את השנתיים הראשונות לכיבוש, ואילו התזה המתארת אוכלוסייה צרפתית הלהוטה להציל יהודים מתעלמת משנתיים אלו ומתמקדת במחצית השנייה של המלחמה.

עם זאת, דומני כי אף לא אחת משתי התזות עושה צדק עם המורכבות המאפיינת את התקופה הנדונה כאן, דווקא משום שהן מושתתות על בלבול בין שתי התופעות האמורות - אנטישמיות והצלה - המוצגות כדבר והיפוכו. אולם אם נבחן את הנושא מבעד לפריזמה של חיי היומיום, ניאלץ לשקול מחדש את היחסים שבין אנטישמיות אידיאולוגית לבין פרקטיקה חברתית הנוגעת להקשר רחב יותר. יתירה מזו, מחקרים שנערכו בנושא הצמד אנטישמיות - הצלה מתמקדים, ככלל, באזור דרום צרפת, שהיה נתון לשליטת ממשלת וישי, כאילו נוכחות הגרמנים בפריס אינה מאפשרת ניתוח, בעוד למעשה השלטון הנאצי הוא מרכיב מהותי בתמונה הכוללת. אם אומנם נכונה הקביעה, כי ככל שנקפו החודשים מצאו יותר ויותר יהודים מפלט בכפרים שמדרום לקו התייחום בין האזור הכבוש לבין אזור ה"חופשי", הרי ניתן להבין את ההתרחשויות שם אך ורק מתוך התייחסות למה שאירע, זמן קצר קודם לכן, בשטח הכבוש, וזאת משתי סיבות: מצד אחד, המנגנונים היו, ברוב המקרים, דומים. מצד אחר,

שמועות בדבר ההתרחשויות באזור הכיבוש הן שכוננו את אופי ההתייחסות עבור האוכלוסייה שבאזור הדרומי.

הסוגיה שבה אתמקד נוגעת לטבע היחסים שהתפתחו בין החברה הצרפתית לבין היהודים אשר היו חשופים לחקיקה האנטישמית, וכן להשפעתם של יחסים אלו על יעילות הרדיפות האנטי - יהודיות. הניתוח יטפל בשתי דוגמאות: פריס במהלך החודשים הראשונים לכיבוש ולהחלת החוקים האנטישמיים, והאזור הדרומי לאחר קיץ 1942, בשיא המבצעים לאיסוף יהודים, מעצרם וגירושם לאושוויץ.

אינספור מסמכים ממגוון מקורות מאפשרים לנו לעקוב אחר התפתחות דעת הקהל בצרפת, חרף הקשר המלחמה והכיבוש וחרף ידו הקשה של המשטר הסמכותי, אשר שלל את החופש להביע כל דעה זולת דעתו. מן הצד האחד ביקשו פעילים יהודים מארגונים טרום - מלחמתיים שונים לעקוב אחר התפתחויות אלו ולתארן, וזאת על מנת להפיק מכך מסקנות מעשיות אשר לסוג אסטרטגיית המגננה שעליהם לאמץ. לקטיגוריה זו משתייכים יומנים מספר שניהלו יהודים במהלך התקופה. ליומנים אלו ניתן לצרף מסמכים ביורוקרטיים ומשטרתיים. אין זה מפתיע לגלות כי שירות המודיעין הלאומי הותיר לנו מחקרים מפורטים על התפתחות דעת הקהל, שכן תפקידו העיקרי של משרד זה היה עריכת מדגמים מעין אלו. אולם קשת המסמכים הזמינים לעיון עשירה כפליים, שכן אחד ה"קרבות" שהתפתחו בין הממשלה החוקית בווישי לבין הגולים שהתארגנו בלונדון תחת הנהגתו של הגנרל דה גול היה מלכתחילה מאבק ללגיטימיות, ולפיכך היה זה מאבק שתכליתו לזכות בתמיכת העם הצרפתי. לפיכך, ממשלת וישי השתמשה באמצעים שונים ומגוונים כדי לזהות את התנודות, ולו הקלות ביותר, בדעת הקהל. היא ניהלה מעקב צמוד אחר דברי הדואר ושיחות הטלפון בצרפת ותבעה לקבל דוחות חודשיים מן הפרפקטים (prefects) האזוריים. גם מעבר לתעלה, בלונדון, ערך מטה המודיעין של תנועת צרפת החופשית, BCRA (*Bureau central de Renseignements et d'action militaires*), סקרי דעת קהל אחדים, שממצאיהם סייעו בעיצוב שידורי התעמולה הצרפתיים ברדיו ה - בי.בי.סי.

כמכלול, מסמכים אלו מאפשרים לנו לשרטט תמונה מדויקת למדי של עמדות הצרפתים כלפי היהודים ולמקמן בהקשר רחב יותר של הבעיות השונות שהעסיקו את דעת הקהל הצרפתית במהלך שנות המלחמה. מנקודת מבט רחבה זו, הטרואמה שהותירה המפלה המהירה, המוחלטת והבלתי צפויה (ביוני 1940), החשש המתמיד שהביא עמו הכיבוש, הדלות, המחסור במזון, המחסור בפחם במהלך החורפים הקרים והארוכים, מיליון וחצי אסירי המלחמה, הנהגתו של גיוס לגדודי עבודה החל בפברואר 1943, ולבסוף, מלחמת האזרחים למראית עין שפרצה במהלך החודשים האחרונים לכיבוש - כל אלה מכוננים את הרקע לאדישות הכללית לגורל היהודים, שהייתה הגישה הרווחת בקרב מרבית האוכלוסייה.

במערך העניינים שטרדו את מנחת העם הצרפתי תפסו היהודים מקום שולי, אם בכלל. במאמר זה נבחן את מאפייניה של אדישות זו, את טבעה ואת גבולותיה.

בפריס: תחושת הקלה ליהודים, תחושת סיפוק לשלטונות

במובן זה הסתמן שוני ניכר בין שני האזורים: בצפון, ובמיוחד בפריס, הייתה נוכחות גרמנית, והכול נמדד על פי אבן הבוחן של נוכחות זו. באזור זה חלה חקיקה אנטישמית כפולה - זו שנוסחה על ידי ממשלתו של המרשל פטן וזו שהוטלה על ידי הכובש הנאצי - אך המעשים הבולטים ביותר נשאו חותם גרמני. אף שהפריסאים אימצו ללא מאמץ ניכר התנהגות שהתאפיינה בפשרות יומיומיות והתאימו את עצמם לנוכחות הגרמנים, הרי מלכתחילה הפגינו עוינות כלפי הכובש וייחלו בכל מאודם לניצחון אנגלי. "פריס מתאפיינת בגרמנופוביה", ציין דוח מס' 24 של אחת המחלקות בממשלת וישי מיום 6 במאי 1941. כל יתר המקורות מאששים את נכונותה של קביעה זו.

מנקודת מבט זו עלינו לפרש את תחושת ההקלה שמבטאים היהודים בכל העדויות ובכל הדוחות שנשתמרו מן התקופה הנדונה. העיתונאי היהודי ז'אק ביילינקי, מתבונן חשוב בחיי החברה היהודית לפני המלחמה ובמהלכה, היה ער לתגובותיהם, ולו הקלות ביותר, של העומדים בתורים שהשתרכו מול חנויות המזון, והוא תיעד אותן ביומנו בשקדנות. הוא חש שמחה על ששמע הערות אנטישמיות ספורות בלבד, וציין כי החנויות שסומנו בסימן צהוב, *Judisches Geschäft* (בית עסק יהודי) בהתאם לצו הגרמני מיום 27 בספטמבר 1940, לא סבלו מפגיעה בהיקף מכירותיהן. הוא שאב עידוד מתוצאות החקירות שערך מפעם לפעם ברחובות פריס כדי לוודא כי זרע האנטישמיות לא הכה שורש בקרב אוכלוסיית הבירה. "ניכר כי בתקופת שלטי הסימון הצהובים, עדים העסקים היהודיים להיבלעותו של קהל לקוחותיהם בהמון רב של צרפתים, אשר בדרך זו מפגינים את אהדתם לקורבנות הנאציזם האנטישמי", ציין צופה נוסף, אשר אף הוסיף וקבע כי ככל שחולף הזמן מגלה "הסביבה הלא - יהודית" אהדה מוגברת כלפי היהודים. "אינך שומע עוד הערות אנטישמיות בתורים (שהם המקום הציבורי שבו אנשים מדברים הכי הרבה). הטון הדומיננטי הוא אנטי - גרמני בבירור", דיווח ליאו האמון, פעיל המחתרת הצרפתית, באפריל 1941. מאוחר יותר ציין האמון, כי "אהדת העם ליהודי הנרדף היא תופעה כללית שכל המשקיפים תמימי דעים ביחס אליה... כל היהודים שמרו על החברויות האישיות שלהם, ויש הטוענים כי חברויות אלו אף התהדקו בסך הכול". מבחינה זו, אם כן, אנו מוצאים תחושה כללית של הקלה בקרב כל החוגים היהודיים בבירה.

הקלה - קודם כול, משום שבמהלך השבועות הראשונים לכיבושה הייתה פריס עדה לגילויים אחדים של אנטישמיות אלימה. בחודש יולי 1940, ככל הנראה מתוך ביטחון עמוק כי הם עומדים מעל לחוק, החלו בריונים שהשתייכו לתנועת משתפי הפעולה להפיץ את *Au Piloni*, "הביטאון השבועי של המאבק כנגד הבונים והיהודים", בכיכר בית הכנסת בלב הרובע היהודי בבירה. כרזות התעמולה האנטי-יהודיות הראשונות שהודבקו על קירות בפריס צוינו על ידי הפרפקט לאנגרון ב-29 ביולי. בחודש אוגוסט התרבו התקריות האנטישמיות בשדרות דה מנילמונטאן ובשוק הפשפשים של סן קוון ובבתי הקפה בכיכר הרפובליקה. אף שכל אחת מן ההפגנות האלו משכה קהל משתתפים מצומצם שמנה 50 - 100 איש לכל היותר, היו אלו ההפגנות הציבוריות היחידות שהפרו את שלוותה של פריס בקיץ 1940. נוסף על כך, נראה היה כי המפגשים השבועיים של הקבוצות האנטישמיות החדשות מושכים אליהם מספר גדל והולך של משתתפים. ב-20 וב-21 באוגוסט, במשך שעתיים מדי יום, הסתערו בריונים צעירים על חלונות הראווה של חנויות יהודיות בשדרות השאנז אליזה וניפצו אותם בשיטתיות. אולם חודש לאחר מכן דומה היה שהאווירה משתנה. החששות שמספרם של מעשי אלימות מעין אלו יגדל לא התאמתו. האנטישמיות העממית, בצורתיה האלימות, נותרה מחוזם של הגרמנים ושל קומץ קיצונים.

הקלה - ביחס לחשש שהתעורר בעקבות כניסת הגרמנים לפריס. "לא היינו בלתי מודעים לוונדליזם הנאצי כנגד היהודים בגרמניה, באוסטריה, בצ'כוסלובקיה, ובמיוחד בפולין", כתב אחד הפעילים היהודים. בראשית הכיבוש חששו היהודים, כי סצינות האלימות העממית שפרצו ברחובות אוסטריה וגרמניה והאכזריות שאפיינה את התקנות האנטי-יהודיות שהוחלו בפולין הכבושה יחזרו על עצמן בפריס. אולם "מהלך הדברים בפריס אינו כמהלך הדברים בוורשה". חרף יישומם התקיף של חקיקה אנטישמית צרפתית ושל צווים גרמניים, האדישות ששררה בקרב רוב האוכלוסייה, החיוכים החתרניים שפיזרו חלק מן הצרפתים והמשכן של החברויות האישיות - כל אלה רימזו ליהודים על תבוסתו המוסרית של הכובש. המשקיף בעל הראייה הצלולה ביותר היה, ללא ספק, ליאו האמון, אשר ציין כי "באופן טבעי, מורת רוח זו מן האנטישמיות היא פסיבית, במידה שאינה כוללת גילויים פומביים כלשהם; דאגות השעה אינן מותירות אלא זמן מצומצם להקדיש למצוקותיהם של אחרים". האמון מוסיף ואומר - ואגב כך חושף את עצם קיומן של מגמות אנטישמיות בקרב הפריסאים, מגמות שאותן ניסה להכחיש - "אם כולם מגנים את הנעשה, אל לנו להסיק מכך כי כולם סבורים שלא היה צריך להיעשות דבר. רבים אומרים כי הצעדים מוגזמים, אמירה המרמזת כי אינם בלתי - מוצדקים לחלוטין".

שתי ההבחנות גם יחד טומנות בחובן את המפתח להבנת האירועים. שהרי העובדה המרכזית נותרת בעינה: החלת החוקים האנטי-יהודיים לא נתקלה בכל התנגדות, ולו הקלה ביותר, מצד הציבור הצרפתי; האיגודים המקצועיים ומשרדי הממשלה השונים "טוהרו"

בשקט או, לחלופין, החלו לאכוף בדקדקנות את ההנחיות הגרמניות או הצרפתיות לסילוק יהודים. האריזציה של הרכוש היהודי לא נתקלה בכל מכשול. הכובש מצא - בעיקר במדינה, אך גם בחברה - את האמצעים להשגת מטרותיו. מחוות האהדה האישיות אפשרו ליהודים לעמוד בסבל. אולם כל עוד נותרו מחוות אלו ברמה האישית, כל עוד לא תורגמו למעשים ברמה הציבורית, לא היה בהן אלא לעודד מעט את היהודים ולסייע להם לשאת את גורלם; כלומר לרכך קמעה את השלכות החוקים על חלק מהם ותו לא. זו המסקנה האופרטיבית העולה מן ההבחנה הראשונה של ליאו האמון, בדבר האופי הפסיבי של מה שכינה "מורת הרוח מן האנטישמיות".

זאת ועוד. אם ביכולתנו להצביע על דיכוטומיה זו - מחד גיסא, היחסים האישיים בין יהודיים ללא - יהודים אשר, על פי רוב, לא הידרדרו, ומאידך גיסא, החלתם הנרחבת של חוקים אנטי-יהודיים - הרי זה משום שהאחרונים עלו בקנה אחד עם האנטישמיות האידיאולוגית שרווחה בקרב האוכלוסייה. בניגוד למסקנות הבדיקות והמעקבים שעשו יהודים, הרי הדוחות שהפיקה הביורוקרטיה הצרפתית ותקצירי המעקבים אחר דברי הדואר משקפים את הסכמת דעת הקהל עם החוקים האנטי-יהודיים שעליהם הכריזה ממשלת וישי. בסיכומו של דבר, יש בכך משום הד להבחנה השנייה של ליאו האמון, רמז להשתרשותה העמוקה של התעמולה האנטישמית. בעיני צרפתים רבים אכן הייתה קיימת "בעיה יהודית", שאותה נטו לבלבל במידת מה עם סוגיית הזרים ששולבו ללא אבחנה באומה הצרפתית - נושא מרכזי בשנות ה-30. הבעיה היהודית נתפסה כייצוג - יתר במקצועות מסוימים, מצב אשר תבע פתרונות הולמים. תפיסה זו היתרגמה להכרה כי יש לשים קץ לשליטה היהודית בכל תחומי החיים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים. רוב הציבור תמך במידה זו או אחרת ברעיונות אלו או, לכל הפחות, בחלקם. אחת מן ההשלכות של החריגות שאירעו בשנות ה-30 הייתה נורמליזציה של האנטישמיות. החקיקה החדשה שאימצו אותם חוגים שסייעו בהפצתם של רעיונות אלו בטרם עלו לשלטון, בחסות התבוסה, נתפסה כתגובה הולמת על היבטיה השונים של "הבעיה היהודית". לפיכך, האדישות הכללית - שאותה פירשו היהודים כאות לעמידותו של העם הצרפתי בפני האנטישמיות הגרמנית סימלה, למעשה, תמיכה בקווי המדיניות האנטישמיים של ממשלת וישי, בעוד מחוות האהדה האינדיבידואליות העידו על סולידריות עמומה כנגד הכובש הנתעב.

האזור הדרומי : התפנית בדעת הקהל, ההתמדה באנטישמיות

באזור הדרומי לא ניתן להטיל את האשם ביחס למדיניות האנטי-יהודית על הגרמנים. ממשלת וישי היא שהנהיגה חוקים אנטי-יהודיים מפלים. ב-29 במרס 1941 הוקם משרד מיניסטריאלי מיוחד, הקומיסריאט לענייני יהודים (juives Commissariat general Question) שתפקידו היה לפקח על אכיפתם של חוקים אלו. פרטי הצעדים והחוקים שאומצו כנגד

היהודים הוסברו לכלל האוכלוסייה. המדינה, שמנהיגה המרשל פטן זכה לתמיכה נרחבת בקרב העם הצרפתי, ניסחה את קווי המדיניות האנטישמית, העניקה להם תוקף והחילה אותם. בעקיפין, חותם זה של לגיטימיות שניתן על ידי המדינה הצרפתית מבהיר במידת מה את התמיכה המוגבלת ביהודים באזור פריס, כאמור לעיל.

לגיטימיזציה זו מסבירה, ללא ספק, מדוע היה לסוגיות האנטישמיות הד בקרב אוכלוסיית הדרום, כפי שציין אחד מן המשקיפים היהודים. דומה שהקהילות הקטנות היו פתוחות במיוחד לקליטת התעמולה הממשלתית. בכפרים גדולים אחדים נודעו מקרים שבהם די היה בשם משפחה דוגמת לוי או וייל כדי לסגור בפניך דלתות: לעתים הייתה זו דלת חנות המכולת היחידה בכפר, או שערי חוות האיכרים באזור. במקומות אחרים הורו השוטרים המקומיים ליהודים להימנע מכל מגע עם שאר האוכלוסייה. תקריות אלימות שבהן מצאה את עצמה משפחה יהודית שישבה לשולחן בבית קפה או במסעדה, ניצבת מול עובר אורח שלפתע חש צורך להעליבם, לא היו נדירות. כאשר תקרית מעין זו התרחשה בקאן או בטולוז, וללא ספק גם במקומות אחרים, נטו שאר הלקוחות להפגין אדישות למתרחש. איש לא העז להתערב. האווירה הייתה כה קשה ומעיקה עבור היהודים באזור ה"חופשי", עד כי יהודים אחדים אשר נמלטו מפריס ציינו כי "כאן ניתן עדיין לנוע בחופשיות בלי לחשוש שתיעצר ללא אזהרה מוקדמת. אולם בכל הנוגע ליחסם של הצרפתים, התחושה היא כבצרפת הכבושה".

כך היה המצב עד קיץ 1942, שבו חלה התפנית: מראה המעצרים ההמוניים של היהודים עורר פרץ של זעם בדעת הקהל הצרפתית. שלב החקיקה הושלם למעשה ויושם ללא כל תקריות מיוחדות, אולם אז שינתה לפתע המדיניות האנטישמית בצרפת את אופייה. השלטונות הגרמניים החליטו לגרש את יהודי צרפת כחלק מן הפתרון הסופי. בעקבות זאת נוהלו מגעים עם הממשלה הצרפתית כדי להבטיח שיתוף פעולה מצדה בהחלת מדיניות זו. פייר לאוול חזר אל ראשות הממשלה באפריל 1942. הוא קיבל את דרישות הגרמנים בנוגע ליהודים, בראש ובראשונה על מנת לזכות ברווחים פוליטיים בנושאים שלהם ייחס חשיבות רבה יותר בהקשר הרחב של המגעים בין ממשלת וישי לבין הכובשים. לפיכך, שיתוף הפעולה מצד ממשלת צרפת בגירוש יהודי צרפת התנהל על פי תבנית שונה מזו שעמדה מאחורי אימוץ החקיקה האנטישמית בשלבי הכיבוש המוקדמים. אין ספק כי האידיאולוגיה הקסנופובית של דרגי השלטון סייעה בכך, אולם לא הייתה כאן כל החלטה אוטונומית, אלא מעין משא ומתן סיטונאי שבו נשא גורל היהודים משקל שונה עבור כל אחד מן הצדדים המתדיינים. התוצאה הייתה ארגונום של מבצעי איסוף המוניים בקיץ 1942, ראשית בצפון ולאחר מכן בדרום - כולם בוצעו על ידי המשטרה הצרפתית, שהשתמשה לשם כך ברשימות שהוכנו על ידי פקידי ממשל צרפתיים - ומעצרים של אלפי יהודים שנשלחו לאושוויץ. התמיכה העממית שעליה הסתמכה הממשלה הצרפתית עד לשלב זה, בעת שהחרימה רכוש יהודי וחילקה אותו לצרפתים, נעלמה כלא הייתה כאשר ז'אנדרמים צרפתים החלו לעצור יהודים

ולהחזיקם בתנאים תת - אנושיים. לא היה זה עוד ביטוי לאנטישמיות צרפתית מסורתית מקודשת, אלא לכניעה צרפתית לשיטות ברבריות שנכפו על ידי מדינה שנתפסה כברברית. זהו הרושם המתקבל מתקצירי המעקב החודשיים אחר מברקים, שיחות טלפון ודברי דואר שהוכנו עבור ממשלת צרפת. כמו כן ציינו 24 פרפקטים באזור הלא כבוש את ההתפתחות הזו בדעת הקהל בדוחותיהם.

מראות האיסופים והמעצרים - מעבר לאכזריות המדהימה שבה בוצעו - חשפו את המחיר שנאלצה ממשלת וישי לשלם על מנת לשמור על חזות של ריבונות, ובעקבות זאת נפגמה ללא תקנה הלגיטימיות שממנה נהנתה. כיבוש האזור הדרומי על ידי הגרמנים בנובמבר 1942 רק אישר את מה שכבר הבינו צרפתים רבים.

מרגע זה ואילך הייתה התפתחות דעת הקהל ביחס להיבטים שונים של המדיניות האנטישמית קשורה קשר הדוק לשינוי היחס כלפי ממשלת וישי וכלפי הגרמנים. יחס זה נסמך במידה רבה על המצב הצבאי ועל הציפיות אשר לתוצאות המלחמה. בין כל הרמות הללו התקיימו יחסי גומלין ברורים. כל עוד נראה הניצחון הגרמני ודאי והממשלה הצרפתית נהנתה ממידה מסוימת של עצמאות למראית עין, הייתה המדיניות האנטישמית שלה חלק ממציאות שלא הייתה נתונה כלל לדיון. נקודת המפנה הראשונה הסתמנה בקיץ 1942. שנה לאחר מכן השתנה המצב כליל. תוצאות המלחמה לא היו עוד בגדר תעלומה; ברור היה לכול כי ניצחון בעלות הברית אינו אלא שאלה של זמן. עובדה זו הבליטה ביתר שאת את אי - חוקיותה של ממשלת וישי, אשר הוסיפה ושקעה אל תוך שיתוף הפעולה עם הגרמנים. בתקופה שבין קיץ לסתיו 1943 נמוגו לחלוטין יעדי הממשלה והתערבבו לבלי הפרד עם היעדים הגרמניים. דעת הקהל הגיעה לשלב של עוינות גלויה. כל הפעולות שנקטה הממשלה, ובמיוחד אותן פעולות שנשאו תו היכר גרמני, הוכתמו בתו של אי - חוקיות על ידי האוכלוסייה. לאחר גל המעצרים בקיץ 1942 נתפסה מדיניות הרדיפות כקשורה לבלי התר בכובש.

עם התגבשותה ההדרגתית של חברה חלופית בצרפת, הצליחו יהודים ביתר קלות למצוא בעלי ברית שיסייעו להם לחמוק ממעצר. השינוי ניכר בכל הרמות. בקיץ 1942 החלו היהודים לנטוש את הערים שבהן חיו זה דורות והתפזרו בעיירות הכפריות. בכמה מקומות יוצאי דופן נהנו היהודים מסיוע פעיל של האוכלוסייה המקומית, במיוחד באזורים שבהם היה רוב פרוטסטנטי. אולם גם במקומות אחרים יכלו היהודים, לעתים קרובות, לחיות בשקט, בלי ששכניהם יוקיעו אותם על עצם היותם יהודים. ככל שהעמיק הקרע בין העם הצרפתי לבין המדינה הצרפתית, איבדו חלק מסוכנויות המדינה מיעילותן, שכן הפקידים הבכירים בהן נאלצו להתחשב באוכלוסייה שבקרבה פעלו: כך, למשל, אותם ז'אנדרמים אשר ב- 1942 עצרו יהודים ללא כל נקיפות מצפון, מצאו עצמם שנה מאוחר יותר מוסרים התראות מוקדמות לאותם יהודים ששמותיהם הופיעו ברשימותיהם כקורבנות פוטנציאליים. פעילי הארגונים

היהודיים שהיו מעורבים במבצעי הצלה ונזקקו למשתפי פעולה שיסייעו להם להנפיק מסמכים מזויפים או להסתיר ילדים ומבוגרים יהודים שהיו נתונים תחת איום, מצאו שותפים אלו בארגונים החברתיים, במוסדות הדת ואפילו בשירות המדינה הצרפתי.

הדבר התאפשר שכן סמכות מסוג אחר, סמכות רוחנית, תפסה את מקום הסמכות הפוליטית שאיבדה מאהדת הציבור. עובדה זו העניקה את התוקף הדרוש לתפנית האמורה בדעת הקהל. השבר החל להסתמן בעקבות צעד שנקט הכומר סאלייז', הארכיבישוף של טולוז, אשר תוך התעלמות מן האיסור שהטיל הפרפקט כתב "איגרת רועים" אשר גינתה במלים ברורות את הרדיפות האנטי-יהודיות ונקראה ב-23 באוגוסט 1942 מן הקתדרות במחוז הבישופות שלו. "קיים מוסר נוצרי, קיים מוסר אנושי המטיל חובות ומכיר בזכויות", כתב סאלייז'. "היהודים הם גברים; היהודים הם נשים. הזרים הם גברים; הזרים הם נשים. לא כל מעשה מותר לעשות כנגדם, כנגד גברים אלו, כנגד נשים אלו, כנגד אבות ואמהות אלו למשפחות. הם חלק מן המין האנושי; אחינו הם, כמו רבים אחרים. אל לו לאדם הנוצרי לשכוח זאת".

תוך הפניית גבו לשלטונות פנה הכומר סאלייז' ישירות אל החברה הקתולית. הקראת המסר מקתדרת הכנסייה הבטיחה כי יזכה בתפוצה נרחבת. מעשים דומים נרשמו בעקבות זאת גם במקומות אחרים.

אני משמיע את מחאתו הרועמת של המצפון הנוצרי ומכריז כי כל בני האדם, ארים ושאינם ארים, אחים הם, שכן נבראו כולם על ידי אל אחד; כי לכל בני האדם, ללא הבדל גזע או דת, שמורה הזכות ליחס של כבוד מצד יחידים ומצד מדינות. הצעדים האנטישמיים הנוכחיים מבזים את כבוד האדם ומהווים הפרה של זכויות האדם המקודשות ביותר.

זהו קטע מ"איגרת הרועים" שנקראה ממרום הקתדרה ביום ראשון, 30 באוגוסט 1942, בהוראת הכומר תיאס, הבישוף של מונטובן. איגרות נוספות באו בעקבותיה. אחת הבולטות שבהן הייתה איגרתו של הקרדינל גרלייה מ-6 בספטמבר 1942.

בשם המועצה הלאומית של הכנסייה הרפורמית, שהתכנסה לאספת חירום ב-22 בספטמבר, הקריא הכומר בוגנר ממרבית הקתדרות הרפורמיות איגרת שבה - מתוך מודעות ל"מורכבותם הרבה של המצבים שבהם מוצאים עצמם השלטונות" ומתוך רצון לחזור ולהדגיש את התנגדותה ל"כל התערבות בתחום הפוליטיקה" - ביקשה הכנסייה הרפורמית להזכיר כי "החוק האלוהי אינו מתיר לפרק משפחות שנבחרו על ידי האל, להפריד ילדים מאמותיהם, להפר את הזכות למחסה ולמידת רחמים, לרמוס את כבוד האדם ולהוביל אנשים חסרי ישע לגורל טרגי", וכן כי "היהודים הם בניו של העם שבקרבו נולד המשיח גואל

העולם", וכי "הצעדים הנוכחיים פוגעים גם בנוצרים חברי הקהילות הפרוטסטנטיות, שאינם ארים".

האיגרות נבדלו זו מזו בהדגשים ובכובד משקלן, אולם תפוצתן - ובמיוחד תפוצת איגרותיהם של הכמרים סאלייז' ותיאס, וכן איגרתו של הכומר בוגנר - חרגה בהרבה מעבר לחוגים כנסייתיים, שכן הן נדפסו בעיתונות המחתרתית והוקראו בשידורי הרדיו של תנועת "צרפת החופשית" ב- בי.בי.סי. עד מהרה נפוץ הטקסט בכל רחבי האזור הדרומי.

עיתוני תנועות המחתרת, מצדם, אשר עד לאותו שלב, פרט למקרים יוצאי דופן ונדירים, נטו לשמור על דיסקרטיות ביחס לגורל היהודים, פרסמו במהלך קיץ 1942 גינויים ברורים כנגד המדיניות האנטישמית של משטר וישי.

מורת הרוח הייתה גורפת. בכל מקום - אפילו בעיתונות הקומוניסטית - היא נשענה על איגרות הבישופים, אשר לא אחת נדפסו במלואן. מסר דומה הדהד גם מכיוון לונדון. "האם הופכת צרפת לארץ של פוגרומים, לארץ של בושה?" תהה אנדרה לבארת', מאנשיו של דה גול בלונדון, ב- 8 באוגוסט 1942, במהלך שידור הערב שלו ב- בי.בי.סי. בין ה- 1 ביולי ל- 15 בספטמבר עלה גורל היהודים בצרפת לדיון שבע פעמים. בשיא מבצעי המעצר ובמשך שבועות אחדים לאחר מכן הסתמן רגע של הסכמה בין קולות המחתרת, הכמורה - שהייתה ברובה נאמנה למשטר - ודעת הקהל. בבסיסה של הסכמה זו עמדה, סוף סוף, ההכרה בשעבודה של ממשלת וישי לכובש הגרמני וההבנה בדבר מחיר הדמים שגובה מצב זה.

אף שבמהלך השבוע האחרון לחודש ספטמבר 1942 מציין מחבר התקציר החודשי של מחלקת המעקב אחר דברי דואר בממשלת וישי כי השקט הושב על כנו, וכי הנושא ירד מן הפרק בדברי הדואר שנבדקו ובדוחות הפרפקטים על מצב דעת הקהל, עברה הלגיטימיות למחנה הנגדי.

עובדה זו מסבירה, למשל, את הקשיים הגוברים שבפניהם ניצבו סוכני ה- Commissariat général (הוועדה הכללית) שטיפלה באריזציה של הרכוש היהודי, בגיוס מנהלנים זמניים או, לחלופין, בגיוס קונים לרכוש היהודי. עתידן של עסקאות מעין אלו נראה בלתי ודאי, וכתוצאה מכך נמנעו צעדי אריזציה מסוימים. ב- 15 בספטמבר 1942, במהלך שידור של ה- בי.בי.סי, השמיע פייר טיסייה, מאנשי "צרפת החופשית", אזהרה מפורשת לכל מי שיבלעו את פיתיון הרכוש היהודי. מכירות הרכוש היהודי "אינן תקפות. הרכוש האמור יוחזר, בעיקרון, לבעליו החוקיים. הרוכשים יכולים להיות סמוכים ובטוחים כי בכל מקרה ינושלו מן הרכוש שהושג בדרך זו וכי נוסף על כך אף יפסידו את כספי הרכישה". ככל שהתפתח המצב הצבאי, צבר איום זה ממשות.

מאותו יום ואילך ניתן להבחין בשניות: מחד גיסא, החלה נלהבת הרבה פחות של החוקים האנטישמיים והסתמנותו של שיתוף פעולה דומם עם היהודים הנרדפים; מאידך גיסא, התגברות האנטישמיות האידיאולוגית המתפשטת בקרב הציבור. זו התמונה העולה מכל

הדוחות בנוגע לדעת הקהל שנשלחו ללונדון על ידי כל סוכני "צרפת החופשית", ללא יוצא מן הכלל. מבחר תקצירים מדוחות אלו יכול לסייע לנו להבין נטיות עמוקות אלו במידת מה:

רדיפת היהודים פגעה קשות בצרפתים ובעקרונות ההומניים שלהם; לעתים היא אף הפכה את היהודים למעוררי אהדה כמעט. אולם לא ניתן להתכחש לקיומה של בעיה יהודית: הנסיבות הנוכחיות אף סייעו לעגנה ביתר שאת. תקופת כהונתו של בלום [ראש ממשלת צרפת בשנות ה-30], שהייתה גדושה באלמנטים יהודיים, וחדירתם של עשרות אלפי יהודים זרים לצרפת, הביאו לכינונו של מנגנון הגנה צרפתי. אנשים מוכנים לשלם כל מחיר ובלבד שלא יהיו עדים שוב לפלישה מעין זו", כתב אחד השליחים הללו בפברואר 1943.

הרדיפות המכוונות כנגד היהודים לא הפסיקו להתסיס ולהכעיס את האוכלוסייה. אף על פי כן, דעת הקהל נוטה להיות חשדנית משהו כלפיהם. ניכר החשש כי לאחר המלחמה ישובו מקצועות מובילים מסוימים (בנקאות, שדרנות, עיתונאות, קולנוע) ויישלוטו, באופן זה או אחר, על ידי יהודים... אין ספק כי איש אינו רוצה לראות את היהודים נפגעים, לא כל שכן מוטרדים. אנשים באמת ובתמים רוצים שיהיו חופשיים ככל האפשר, אחראים לזכויותיהם ולרכושם. אולם איש אינו רוצה שייתפסו עמדת שליטה בשום תחום", הוסיף ציר אחר במרס 1943.

הצרפתים מזועזעים מצעדי החירום הננקטים כנגד יחידים. אולם לעתים קרובות נוח להם להטיל חלק מן האחריות על כתפי היהודים, והאחרונים נוטלים על עצמם את האחריות לפמליה הקולנית של ליאון בלום, לאזרוח המופרז, להצלחתם המהירה, ואף לסגולותיהם האינטלקטואליות. אנשים חוששים מהם או מקנאים בהם; רבים מן הצרפתים אינם רוצים לראותם תופסים שוב את משרותיהם הקודמות, נכתב בדוח נוסף מאוקטובר 1943.

דברים דומים נשמעים שוב בדצמבר 1943:

הצרפתים אינם אנטישמים. הם בזים לרדיפות גזעיות. הם אינם קוראים קריאות נתעבות, האומרות כי על היהודים למות כדי שאנו נוכל למצוא את מקומנו. אולם הם מגדפים את הבנקים היהודיים (בעודם עושים כל שביכולתם לחקותם!) והיו רוצים להיפטר מפליטי הגטו אשר, במנוסתם, פלשו לארצנו, ללא כל יכולת היטמעות.

בין כל הדוחות הללו לא נמצאה ולו הערה אחת שנועדה לאוזני הגנרל דה גול. כולם משרטטים הבחנה מהותית בין אנטישמיות עממית בעלת אופי אידיאולוגי ושורשים עמוקים לבין זעם צרפתי ממשי על רדיפת היהודים על ידי הנאצים.

מסקנות

בפריס, אם כן, סייע אופיים הסדיר של כל אותם היבטים יומיומיים שהיו פונקציה ישירה של יחסים אישיים בין יהודים ללא - יהודים לעידוד היהודים, ואף הניב ביטחון מדומה, זאת חרף החלטה הקפדנית של חקיקה שדחקה אותם לשוליים ולבסוף המיטה עליהם סבל ומצוקה. יחסי אנוש שלא הושתתו על בסיס אידיאולוגי יכלו להמתיק את הגלולה, אולם גורל היהודים הוכתב על ידי האנטישמיות האידיאולוגית, שהייתה מושרשת עמוק בלב האוכלוסייה וזכתה לגיטימציה, לניסוח חוקי וליישום על ידי סוכניה השונים של המדינה הצרפתית; קל וחומר, היות ששום סמכות חלופית - רוחנית או אינטלקטואלית - לא יצאה בעוז כנגד המדיניות האנטי - יהודית.

התמדת האנטישמיות העממית האידיאולוגית באזור הדרומי, לצד התנודות בדעת הקהל ביחס למדיניותה האנטישמית של המדינה, מאפשרות להעריך מחדש את תפקיד המימד האידיאולוגי בגילויי האנטישמיות השונים. משזכתה האנטישמיות האידיאולוגית לגיטימיזציה מצד המדינה, ניתן היה להביעה בחופשיות. אולם אז הפכו היחסים בין המדינה לבין החברה להיות הגורם הדומיננטי בעמדתו של העם כלפי אותה מדיניות אנטישמית. כאשר נפער פער בין השתיים, איבדה האנטישמיות העממית מתוקפה, אף שהוסיפה לשרוד כמצע אידיאולוגי. סקר דעת קהל שערך ה-Commissariat général ביחס ליהודים ולמדיניות ממשלת וישי כלפיהם חיזק באופן פרדוקסלי תזה זו. ממצאיו מאשרים כי דימוי היהודים כנצלנים וכזרים שאינם יכולים להיטמע היה מושרש עמוקות בקרב אנטישמים צרפתים, עם כל זאת שלא גילו רגישות לטיעון הגזעי. הסקר מגלה כי משיבים שהפגינו איפוק מסוים ביחס למדיניות האנטישמית הסבירו את הסתייגותיהם - או את התנגדותם - באמצעות טיעונים המושתתים על גורמים חיצוניים: משום שהיהודים הם קורבנות הצעדים הגרמניים, בתגובת נגד לפאשיזם או לממשלה.

השתתפותה של ממשלת וישי בביצוע הפתרון הסופי, שהיה מבוסס על אנטישמיות זו אך נבע מהיגיון שונה, עוררה גינוי צרפתי של צורות האנטישמיות ה"גרמניות" ה"ברבריות" שהופעלו מעתה ואילך. יהודים רבים הצליחו להימלט ממעצר ומגירוש הודות לגישתו החדשה של הציבור הרחב כלפיהם. אולם האנטישמיות העממית, ששורשיה היו עמוקים יותר ואשר אפשרה יישום שקט של החקיקה האנטישמית שניסח המשטר, לא נעלמה. שניות זו היא שעמדה ברקע היחסים בין יהודים לצרפתים בתקופה שלאחר המלחמה.

מקור : בשביל הזיכרון, 39, 2000, עמ' 20 - 29.

